



**Леся РОНДЯК,**  
кандидат педагогічних наук,  
викладач педагогічних дисциплін,  
викладач-методист

## *Проблемне навчання на заняттях з педагогіки у ВНЗ I–II рівнів акредитації: методичний аспект*

Постановка проблеми. Практика життя завжди особистісно унікальна, проте беззаперечним є факт, що процес життєтворення потребує від кожної людини досвіду вирішення життєвих проблем, зокрема навчальних та професійних (розглядаємо тут "проблему" як трудність, суперечність). І хоча названі проблеми різняться за своєю спрямованістю, успішне розв'язання кожної з них потребує, на наш погляд, особистісної готовності долати труднощі.

Один із дієвих засобів формування цього особистісно-гуманітарного утворення у студентів – навчальний процес, здійснюваний як проблемне навчання, оскільки знання за цих умов отримується "шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем" [6, 260]. Особливу роль тут відіграє навчальна дисципліна "Педагогіка", покликана формувати вміння вирішувати проблеми педагогічної теорії і практики (студенти коледжу вже з 2-го курсу набувають практичних умінь на базі початкової школи). Тому можна впевнено стверджувати, що цей досвід – значущий для майбутніх фахівців.

Новий вид навчання, який дістав назву проблемного, з'явився у 50-х роках ХХ століття [6, 260], хоча ідеї його виникли у філософській думці давньої Греції (Сократ);

широкого поширення набули у 70-80 рр. у працях провідних психологів та дидактів: І.Лернера, Т.Кудрявцева, А.Матюшкіна, М.Махмутова, В.Оконя. Проблемне навчання студентів досліджували науковці В.Бондар, В.Галущинський, М.Євтух, О.Киричук, Н.Ничкало, В.Сластьонін, Д.Чернилевський.

Перспективність проблемного навчання в дидактичному процесі сучасної школи, ВНЗ зумовлена його потужним розвивальним та виховним потенціалом, а саме: воно найповніше відповідає завданням розвитку творчого мислення учнів (студентів); формує досвід пошуково-дослідницької діяльності; посилює навчальну мотивацію; сприяє вихованню самостійності, наполегливості, а також формуванню особистісної готовності вирішувати проблеми.

І хоча переваги проблемного навчання незаперечні, воно все ж не набуло належного поширення через складність перетворення навчального матеріалу в проблемний вигляд; значні часові витрати, яких потребує цей процес; складність встановлення рівня проблемності викладу, який би забезпечив пізнавальні потреби студентів з огляду на їхні диференційовані навчальні можливості; недостатній рівень відображення питань застосування методів

проблемного навчання студентів у фахових виданнях. Це зумовило нашу спробу дослідити окремі аспекти окресленої проблеми.

**Мета статті** – дослідження методичних аспектів проблемного навчання на заняттях з педагогіки з майбутніми вчителями початкової школи у ВНЗ I–II рівнів акредитації.

Враховуючи специфіку фахової діяльності у педагогічному ВНЗ I–II рівнів акредитації (готуємо студентів для роботи у початковій школі), організацію проблемного навчання на заняттях з педагогіки вважаємо за доцільне втілювати у таких двох площинах: 1. "Викладач – студент"; 2. "Викладач – студент – учень початкової школи". Якщо у першій позиції викладач обирає методи проблемного навчання для лекційного викладу, проведення практичного чи семінарського заняття, організації науково-дослідницької діяльності студентів, то у другій – педагогічна діяльність спрямована на підготовку студентів до застосування методів проблемного навчання в практиці роботи з молодшими школярами, а також на аналіз труднощів, які виникають у студентів під час педагогічної практики.

Загальновідомо, що домінантою проблемно зорієнтованого дидактичного процесу є **проблемна ситуація**. О.Матюшкін її визначає як особливий вид розумової взаємодії суб'єктів дидактичного процесу, що характеризується таким психологічним станом учня під час вирішення цих завдань, який потребує виявлення (відкриття або засвоєння) нових знань або способів діяльності [3, 93]. Вкажемо на головні ознаки проблемної ситуації: невідоме (знання, спосіб дії); інтелектуальне утруднення (актуалізація певної суперечності); пізнавальна потреба (як основний стимул); наявні навчальні можливості для пошуку нового.

Беручи до уваги ступінь **самостійності учня (студента) у вирішенні проблеми**, розглядають методи проблемного викладу, частково-пошукового, дослідницького [1, 182]. Так, проблемний виклад – прерогатива викладача, частково-пошуковий (евристична, сократівська бесіда). Він передбачає гуртову діяльність, у процесі якої викладач створює умови для спільного пошуку істини. Дослідницький метод включає самостійну роботу студента з вирішення певної проблеми (створення проекту; участь у науковій конференції, курсове дослідження; викладач може виступити у ролі консультанта чи наукового керівника). Принагідно зауважимо: проблемне навчання сприяє формуванню якісно нових стосунків між викладачем і студентом – взаємин зацікавлення у партнерстві щодо активного пошуку засобів вирішення навчальної проблеми.

Важливим для нашого дослідження є положення про загальну **логіку роботи над проблемою** суб'єктів дидактичного процесу, яка представлена такими **етапами діяльності**: організація проблемної ситуації; формулювання проблеми; її вирішення; верифікація (перевірка, тлумачення і систематизація) отриманої інформації; використання засвоєних знань у теоретичній та практичній діяльності [6, 261].

Розглядаючи процес підготовки **проблемного викладу**, зазначимо, що дотримання етапів безпосередньої роботи над проблемою можливе лише за умови ґрунтовної **попередньої роботи** викладача із перетворення лекційного навчального матеріалу пояснювального типу в проблемний вигляд. Важливими компонентами цього процесу також

є аналіз, оцінка результативності проведеної роботи, визначення подальших перспектив. Таким чином, процес підготовки та здійснення проблемного викладу буде побудований так: перший етап – конструювання навчального матеріалу в проблемному полі; другий – постановка та вирішення проблеми; третій – аналіз і рефлексія; четвертий етап – виявлення перспектив подальшого дослідження окремих аспектів проблеми. Коротко розглянемо кожен із них.

**Перший етап** (підготовчий або перетворювальний) передбачає активну мисленнєву роботу викладача з виявлення елементів інформативного навчального матеріалу (умовно назвемо їх "конструктами"), який можна трансформувати в проблемне поле. Пошук таких "конструктів" і є найбільш трудомістким етапом підготовки лекційного викладу. Спробуємо виявити окремі методичні орієнтири (йдеться про курс педагогіки). У процесі перетворення навчального матеріалу вважаємо за доцільне:

- розробити логічний ланцюжок тез, розгортання яких відображає логіку проблемного викладу;
- враховувати, на якій інформативній базі (які теми попередньо вивчені) викладатиметься новий матеріал: проблемними для студентів може бути завдання установити історичні, причинно-наслідкові, внутрішньо- і міжпредметні зв'язки;
- представити різні підходи до класифікацій; варіанти визначень понять; тлумачення певних педагогічних явищ. Запропонувати визначити ознаки, які покладені в основу класифікації; висунути припущення щодо обґрунтування позицій авторів, чий погляд суттєво відрізняються;
- спрогнозувати, який саме матеріал може викликати у студентів навчальні труднощі (наприклад, перенесення теоретичного матеріалу на практичний рівень, тоді логічною буде пропозиція проілюструвати тези викладу прикладами з практики).

Так, наприклад, доречний екскурс до історії шкільництва у визначенні різних підходів щодо змісту освіти (тема "Зміст освіти"), зіставлення теорій формальної та матеріальної освіти, і на цьому ґрунті – формування у студентів потреби у новому знанні, що визначатиме джерела та фактори сучасного змісту освіти в національній школі; встановлюємо зв'язки між історичними етапами розвитку суспільства і появою нових організаційних форм навчання (тема "Технології і форми організації навчання"), з'ясуємо їх суть, переваги та недоліки. Безпосередньо на занятті активізуємо студентську думку запитанням: "Чим зумовлений активний пошук сучасними науковцями і практиками нових організаційних форм, технологій навчання в українській школі?"

Наш досвід свідчить про те, що кількість "конструктів" визначається: рівнем складності навчального матеріалу, який трансформуватиметься у проблемний вигляд (пряма залежність); часовими межами викладу; чисельністю студентів з високим та середнім рівнями пізнавальної активності певної навчальної групи; індивідуальними особливостями "конструкта".

**Другий етап – безпосередня робота над проблемою**. Поділяємо думку І.В.Малафіїка, який вважає, що створення проблемної ситуації на занятті має передувати постановці проблеми [3, 320]. Проблема мають сформу-

лювати самі студенти. За цих обставин вона набуває особистісної значущості, стає потребою. Для створення проблемної ситуації застосовуємо прийоми, що спонукають студентів до висловлювання власних міркувань, активного пошуку істинного знання, а саме:

а) обговорення однієї чи кількох думок (цитат, афоризмів), тлумачення яких прогнозовано викличе неоднозначні або й протилежні думки, наприклад:

1) "У великій науці про освіту є 5 проблем: кого вчити? Для чого вчити? Чого вчити? Як вчити? Якою ціною?" (А.Берг). Висловіть Ваші міркування стосовно кожного з цих запитань (тема "Методи навчання").

2) "Оцінки тримають храм авторитарно-імперативної педагогіки і пожирають педагогіку співробітництва" (Ш.Амонашвілі) (тема "Контроль за навчальними досягненнями учнів"). Чи згодні з цією думкою? Обґрунтуйте свою думку.

3) "Урок – театр одного актора" або "Урок – оркестр". (Тема "Форми організації навчання"). Яку педагогічну позицію оберете Ви? Знайдіть аргументи на користь Вашого вибору.

4) Констатування суперечностей соціально-педагогічної практики, наприклад: "Усі знають: "Здоров'я – усьому голова", та далеко не всі про нього дбають" ("Діти – дзеркало батьків", та чомусь значна частина батьків не дбають про "чисті дзеркала"). Чим ви можете пояснити ці суперечності?

5) Демонстрування фрагментів художніх фільмів на педагогічну тематику в поєднанні з коментарями викладача, який розкриває контекст фільму ("Цього ми не проходили", "По секрету – усьому світові" та ін.). Цю форму роботи так і називаємо – "Педагогічний кінозал".

З метою підтримання інтересу студентів до проблеми у процесі лекційного викладу, логіки її дослідження та розв'язання, доцільно використовувати риторичні запитання, елементи евристичної бесіди, наочним фіксуванням ланцюжка тез, що відображають логіку роботи над проблемою.

**Т р е т ь і й** – *аналітичний*. Викладач аналізує, якою мірою навчальний матеріал, сконструйований ним у проблемному полі, вдалося зробити проблемним у безпосередній взаємодії зі студентами. Оскільки спрогнозувати, в який спосіб розгортатиметься обговорення проблеми на занятті можна лише орієнтовно, самоаналізу, зокрема, підлягає його здатність до педагогічної імпровізації.

**Ч е т в е р т и й** – *перспективно-спонукальний*. Разом зі студентами виявляємо ті сторони проблеми, які потребують додаткових досліджень, обґрунтовуємо їх доцільність, окреслюємо напрями роботи над їхнім розв'язанням.

Значний інтерес у студентів викликає проведення *проблемних семінарів*. Аби семінар відбувся в проблемному полі, пропонуємо студентам для домашньої підготовки запитання, пов'язані з педагогічною практикою, науково-методичні, художні джерела, кінофільми, що стануть теоретичною та практичною базою для обговорення проблеми. А хід семінару розробляється за планом, який відображає *логіку роботи над проблемою* (про це йшлося вище).

Методику проведення *проблемного відеосемінару* проілюструємо на прикладі. Проблема для обговорення "Як виховати свій клас дружним?" На етапі підготовки студенти отримали запитання для опрацювання творчо-

пошукового, проблемного характеру, які передбачали обізнаність студентів з основними джерелами, рекомендованими для опрацювання (підручники, першоджерела: твори Ш.Амонашвілі, О.Лутошкіна, А.Макаренка, В.Сухомлинського, С.Френе) і додатковими, обраними самостійно; аналіз спостережень з різних видів педагогічної практики (позакласної виховної, пробної, "Перші дні дитини в школі"), контент-аналіз конспектів виховних занять, тематично пов'язаних з проблемою. Така різноманітна підготовка необхідна для того, щоб обговорення проблеми безпосередньо на семінарі було ґрунтовним, різнобічним, практично значущим.

Семінар проходить у формі ділової командної гри, в процесі якої виконуються інтерактивні вправи, колективно-групова робота за технологією "Дерево рішень" (визначаються основні напрями вирішення проблеми й конкретні ідеї, справи); доповідь-презентація "Виховуємо лідерів", її обговорення; виступ-презентація члена української скаутської організації пласт: "Пласт – школа лідерства"; "Педагогічний кінозал" (презентація та обговорення фрагментів художніх фільмів ("Опудало", "По секрету всьому світові")); творча робота "Енциклопедія КТС" (домашня командна робота); вправа "Рефлексивне коло" (аналіз роботи проблемного семінару; оцінювання роботи команд і найактивніших учасників).

Розвитку творчого потенціалу студентів сприяють *творчо-проблемні завдання, які пропонуємо на практичних заняттях*. Наприклад, створити пам'ятник "Уроку"; інтерпретувати зміст прислів'я з точки зору постановки педагогічної проблеми ("Дерево та вчитель пізнаються за плодом". "Людина людині – дзеркало", "Корінь навчання гіркий, зате плід – солодкий").

Так, після ознайомлення студентів із мотивами учіння молодших школярів засобами їхньої діагностики, пропонуємо графічно зобразити зміст прислів'я "Корінь навчання гіркий, зате плід – солодкий" і сформулювати якнайбільше педагогічних проблем, дотичних до нього. Студенти називають категорії учнів, які переживають значні труднощі у навчанні ("корінь навчання – гіркий") – учні з низьким рівнем навчальних можливостей; негативною мотивацією; прогалинами в знаннях. Можливий варіант – неетична поведінка вчителя, що гальмує пізнавальну активність учня. Наступний "крок" – студенти об'єднуються у підгрупи, кожна з яких має запропонувати ефективні засоби педагогічної роботи з учнями всіх названих груп для створення "ситуації успіху" ("солодкий плід"); обговорити етичні вимоги до уроку.

Наведемо приклад творчо-проблемного завдання – створення концепції *книжки для молодшого школяра "Допоможі собі сам"*. Попередньо студенти ознайомилися з поняттям ключової компетентності "вміння вчитися". Зміст книжки студентки 3-го курсу Х. Попович для учнів 4-го класу містив 4 розділи: перший – "Який я є" (пропонувалися цікаві завдання зі "Щоденника розвитку учня початкових класів" [5], спрямовані на самопізнання); другий – "Я – добрий учень" (містив цікаві для учнів прирідки, коротенькі повчальні історії, казки, вірші, мета яких – формування позитивної мотивації учіння); третій – "Твій помічник" (алгоритми виконання різних видів завдань, метод ПРЕС, система "Поміч", поради, прийоми

для кращого запам'ятовування навчального матеріалу); четвертий – "Зробив діло – гуляй сміло" (веселі історії на шкільну тематику, творчі завдання, що виконуються за методикою ТРВЗ; "візитівки" дитячих журналів; мета – допомога в організації змістовного дозвілля).

Розглядаючи проблеми превентивного виховання учнів початкових класів, надаємо значної уваги попередженню негативних форм поведінки молодших школярів. З цією метою пропонуємо студентам створити власну *особистісно спрямовану казку* [4, 151–152]. Щоб учень зміг прийняти пораду, адресовану автором казки, потрібно вказати на конкретні обставини, які в реальних життєвих ситуаціях стосувалися саме цієї дитини.

Робота над створенням казки чи оповідки відбувається за таким планом: визначення педагогічної проблеми; постановка виховної мети; знаходження ідеї, в якій спосіб проблема вирішуватиметься; створення казки, в структурі якої є зачин, кульмінація, розв'язок.

*Зачин* – опис ситуації, що відображає педагогічну проблему (прояви негативних рис характеру, поведінки); констатація наслідків несприятливих для інших (або для героя) дій. *Кульмінація* – опис подій, які призвели до певних прогресивних змін у свідомості, почуттях, поведінці героя або створили для нього складну життєву ситуацію вибору. *Розв'язок* – констатування, що саме змінилося в житті героя, як надалі він планує жити серед інших людей (цей елемент є не обов'язковим за умови, що автором передбачено створення проблемної ситуації, у вирішенні якої самі учні пропонують варіанти її успішного розв'язання, певною мірою стають співавторами твору).

Проілюструємо методику створення оповідки на прикладі міні-твору.

#### Оповідка про хлопчика Нехотійка

В одній родині жив-був хлопчик Нехотійко. Що б не попросила його мати, хліба купити, з меблів пил стерти, чи з сестричкою погратися, на все у Нехотійка була одна відповідь (здогадались яка?), звісно, – "Не хочу". Мама часто ображалась на нього, а коли ніхто не бачив, навіть плакала: як же так, вона все робить для сина, а він? Та, мабуть, надто доброю була жінка, все прощала Нехотійкові, так і ріс він лінивим та невдячним.

Та ось прийшов час хлопцеві йти до школи. А там учитель також дає доручення: дошку витерти, квіти підлити, комусь допомогти. Та він і тут: "Не хочу, не буду". Хитає головою вчителька: "Ще такого дива не бачила..." Але у школі є чимало учнів, і всім подобається виконувати доручення, тож учителька більше до Нехотійка і не звертається. Так минають день, два... Всі діти на перервах чимось зайняті, заклопотані, разом працюють, весело їм: то стіннівку малюють, то клас до свята осені прикрашають. А вчителька ще й підхваляє: "Які ж дружні мої діти, а працюють, старанні!"; на Нехотійка потайки поглядає. А він стоїть собі осторонь та й думку гадає... Як ви думаєте, яку?"

*Педагогічна проблема*, поставлена студенткою, – ігнорування першокласником вимог учителя; *педагогічна мета* – переконання учня в недоцільності такої поведінки; *ідея оповідки* – ігнорування вимог дорослого (педагога) може призвести до втрати можливості жити змістовним, цікавим шкільним життям разом з однокласниками; *структура*: зачин – опис поведінки хлопчика Нехотійка, її наслідки для матері, кульмінація – хлопчик позбавив себе можливості цікавої співпраці з однолітками; розв'язку немає, натомість – сформульоване проблемне запитання для учнів.

Зауважимо, аналіз студентської оповідки дає змогу краще пізнати педагогічні позиції автора, за необхідності, її корегувати.

Сприяють розвиткові пізнавальної мотивації, творчого потенціалу студентів такі завдання: написати *міні-вір на педагогічну тему* (визначається відповідно до теми заняття): "З чого починається учитель?", "Твій шлях до педагогічного Олімпу", "Король Контроль". Студенти обговорюють їх у підгрупах, обирають найцікавіший для презентації всій групі. Автори творів-переможців проводять невеличку прес-конференцію і відповідають на запитання студентів-"журналістів", котрі змагаються у формулюванні найскладнішого запитання.

Засобом діагностики труднощів навчально-методичного характеру є моделювання навчальних ситуацій (фрагментів уроків, виховних занять). Так, студенти, які на теоретичному рівні обізнані з суттю частково-пошукового методу, відчують труднощі на етапі проектування та проведення евристичної бесіди з молодшими школярами. Тому на практичному занятті пропонуємо розробити правила (методичні рекомендації), що їх слід дотримуватися під час такої бесіди. Ось кілька з них: 1. Ніколи не кажи учневі – "Ти неправий". 2. Похвали учня за спробу знайти своє рішення. 3. Запропонуй наступному учневі перед тим, як висловити думку, вказати на те, чим вона відрізняється від попередньої. 4. Знайди ознаку, за якою можна об'єднати висловлені учнями думки (назвемо цей прийом "Коло думок"). 5. Знайди хибність міркувань учнів у кожному з цих "кіл думок" і запропонуй нові запитання, приклади, які б допомогли учням побачити хибність своїх міркувань. 6. Навчай учнів вибудовувати логічні зв'язки. 7. Якщо проблема виявилася для дітей непосильною, використай підказку-натяк.

Проведення евристичної бесіди потребує швидкого, гнучкого мислення, широкої обізнаності студента-практика. Саме такі висновки роблять студенти, здійснюючи самоаналіз проведеної роботи. Ця рефлексія стимулює студента активно прагнути до самовдосконалення.

Виявити власні позиції стосовно актуальних педагогічних проблем студенти мають змогу, створюючи свої дослідницькі проекти. Форми пред'явлення результатів на занятті найрізноманітніші: захист доповіді, ділова гра, театральна постановка, відеопрезентація. Особливої ваги набувають студентські проекти, якщо тема дослідження пов'язана з місцевими соціально-педагогічними проблемами, оскільки вони, як правило, передбачають "післядію" – залучення державних структур, дитячих та молодіжних громадських організацій, студентів, учнів до вирішення окресленої проблеми.

Отже, ми висвітлили особливості застосування проблемних методів навчання на заняттях з педагогіки. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розробленні технологічних аспектів підготовки студентів до проблемного навчання у практиці навчально-виховної роботи з молодшими школярами.

#### Література

1. *Дидактика современной школы: пособ. для учителей / Б. С. Кобзарь, Г. Ф. Кумарина, Ю. А. Кусый и др.* Под. ред. В. А. Онищука. – К.: Рад. шк., 1987. – 351 с.
2. *Малафійк І. В.* Дидактика: навч. посіб. / І. В. Малафійк. – К.: Кондор, 2005. – 397 с.

3. Матюшкин А. М. Проблемная ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М. : Педагогика, 1972. – 168 с.

4. Рондяк Л. М. Організаційно-методичні умови превентивного виховання учнів початкових класів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Л. М. Рондяк. – К., 2009. – 269 с.

5. Щоденник розвитку особистості учня початкової школи // Психолог. – 2002. № 44 – (44), листопад.

6. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

**Рондяк Л.** **Проблемне навчання на заняттях з педагогіки у ВНЗ I–II рівнів акредитації: методичний аспект.** У статті обґрунтована перспективність проблемного навчання, а також фактори, що гальмують його активне впровадження у практику навчання студентів. Досліджуються методичні аспекти проблемного навчання на заняттях з педагогіки з майбутніми вчителями початкових класів. Автором розроблено алгоритм підготовки та проведення проблемної лекції, прийоми створення проблемних ситуацій, творчо-проблемних завдань, методику підготовки проблемного відеосемінару.

**Ключові слова:** проблемне навчання, проблемна ситуація, проблемна лекція, проблемний семінар, творчо-проблемні завдання.

**Рондяк Л.** **Проблемное обучение на занятиях по педагогике в ВУЗе I–II уровней аккредитации: методический аспект.** В статье обоснована перспективность проблемного обучения, а также факторы, которые тормозят его активное внедрение в практику обучения студентов. Исследуются методические аспекты проблемного обучения на занятиях по педагогике с будущими учителями начальных классов. Автором разработан алгоритм подготовки и проведения проблемной лекции, приемы создания проблемных ситуаций, творческих проблемных заданий, методику подготовки проблемного видеосеминара.

**Ключевые слова:** проблемное обучение, проблемная ситуация, проблемная лекция, проблемный семинар, творческие проблемные задания.

**Rondyak L.** **Problem-based learning at the pedagogy lessons at the higher education institutions of the first and second accreditation levels: methodological aspect.** The article substantiates the perspective of problem-based learning, as well as factors hindering its active implementing in the practice of student's learning. The methodological aspects of problem-based learning at the pedagogy lessons of the future primary school teachers are investigated. The author developed an algorithm of preparation and conduction of the problem lectures, receptions of problematic situations, creative-problematic tasks. The preparation techniques of problem video-seminar are described in the article.

**Keywords:** problem-based learning, problem situation, problem lecture, problem seminar, creative-problem tasks. ☺